

המלחמה ועיצוב הסדר העולמי / רן שגב

בפברואר 2023 נכנסה המלחמה באוקראינה לשנתה השנייה, ולתוצאותיה יהיו השלכות עמוקות על עיצוב הסדר העולמי בעידן שלאחריה. הגם ששורשי המלחמה בסכסוך לאומי בין רוסיה ואוקראינה, היא הפכה לעניין עולמי ולמוקד התנגשות של אינטרסים וערכים בין רוסיה ובין, בעיקר, המערב הכולל את מרבית מדינות אירופה וארצות הברית. הדיה של המלחמה מורגשים גם בזירות מרוחקות יותר, במזרח הרחוק ובאזורנו.

המלחמה באוקראינה – אתגר לנאט"ו ולארצות הברית

הפלישה הרוסית לאוקראינה יצרה איום חמור על הסדר הבין-לאומי בעצם העובדה שמעצמה גדולה, חברת קבע במועצת הביטחון של האו"ם, נקטה מהלך מלחמתי רחב שמטרתו להביא להשתלטות בפועל על מדינה ריבונית, המוכרת על ידי מדינות העולם כמדינה עצמאית. כמו כן, נוסף על שינוי המשטר במדינה זו, רוסיה חותרת בגלוי לספח בפועל שטחים מאוקראינה אליה. האתגר הרוסי כבר הביא לשינוי עמוק במדיניותן של ארצות הברית ונאט"ו כלפי רוסיה. למדינות המערב ברור כי ההשתלטות הרוסית על אוקראינה משמעותה שינוי קיצוני במאזן הכוחות המדיני, שנוצר לאחר התפרקות הגוש הסובייטי וברית המועצות לפני למעלה מ-30 שנים. אוקראינה, המדינה הגדולה ביותר שזכתה בעצמאות בסיום המלחמה הקרה, הייתה מעין מדינת חיץ (Buffer State), שבלמה

אפשרות של התפשטות אימפריאלית רוסית מערבה, כלפי מרכז ומערב אירופה. שליטה רוסית מוחלטת באוקראינה תחדש את קיומה כמדינה אימפריאלית ותאיים על הסדר האירופי כפי שעוצב עם סיום המלחמה הקרה.

ארצות הברית נזעקה לחזק את האמון האירופי במחויבות הטרנס-אטלנטית האמריקנית לביטחונה של היבשת, בין השאר באמצעות חיזוק תפקידה המנהיגותי במסגרת ברית נאט"ו ומימוש. ארצות הברית ומדינות נאט"ו אחרות, בראשן בריטניה וגרמניה, מעורבות עמוקות בבניית היכולת הצבאית האוקראינית לעמידה בפני הצבא הרוסי. מדובר בסיוע כלכלי רחב של עשרות מיליארדי דולרים ויורו, הספקה של ציוד צבאי ותמיכה מדינית עיקרית בנחישותו של נשיא אוקראינה ולודימיר זלנסקי להמשיך במערכה, גם במחיר הרס נרחב של התשתיות האזרחיות במדינה.

המדיניות המערבית מבוססת על ההערכה כי רוסיה בהנהגת ולדימיר פוטין אימצה מדיניות ניאו אימפריאלית, החותרת לשנות את מאזן הכוחות באירופה והסדר העולמי ולהחזיר את רוסיה למעמד של מעצמה גדולה המשפיעה על הסדר העולמי. על פי התפיסה שמבטאים פוטין ודוברי ממשלו, לרוסיה הזכות לאחד תחת מרותה את המדינות ששייכות אתנית, תרבותית והיסטורית למרחב ההיסטורי הרוסי. מדיניות זו מבוססת על הטענה כי רוסיה איננה רק מדינת לאום, אלא בעלת זכות לעצב מרחב השפעה בלעדי החורג מעבר לגבולות השטח של המדינה הרוסית.

המימוש של המדיניות יבוא לידי ביטוי בתמיכה במשטר הרודני בבלארוס, כיום מדינה וסלית של רוסיה; בסיפוח הצבאי של חצי האי קרים תוך הפרה בוטה של הריבונות האוקראינית; ובתמיכה בשנים שקדמו למלחמה בתנועות הבדלניות של גורמים אתניים רוסיים במזרח אוקראינה.

התגובה הרפה של המערב לסיפוח קרים, למהלכים הרוסיים המתגברים במזרח אוקראינה ולתלות שפיתחה גרמניה בגז הרוסי, שכנעו את פוטין כי הפלישה לאוקראינה, גם אם תעורר תגובה חריפה יותר מבעבר מארצות הברית ומנאט"ו, תהיה במאזן הכולל ברמה שתאפשר לרוסיה לממש את היעד העיקרי בפלישתה לאוקראינה – ביטול המעמד של אוקראינה כמדינה עצמאית, פררמערבית, החוצצת בינה ובין מדינות אירופה.

כבר עתה אפשר לקבוע כי פוטין כשל בהערכת המוצא שלו בנוגע לעוצמת התגובה המערבית. יתרה מכך, הציפייה הרוסית שהפלישה תביא לקריסת משטר זלנסקי, וכי בעם האוקראיני תתפתח תנועה רחבה של הסתייגות מהעימות עם רוסיה, ונכונות להשלים עם החזרתה למרחב השליטה הרוסי, נכזבה לחלוטין. לאחר כישלון מהלך הפתיחה של מה שכינתה בשם "מבצע צבאי מיוחד", עברה רוסיה להתמקד בכיבוש מזרח אוקראינה ושחיקת הצבא ובהמשך התשתיות הלאומיות בעורף, כדי להנחיל למשטר זלנסקי את ההכרה שכל שתארוך המלחמה – ייגבה מהעם האוקראיני מחיר כבד ביותר בחיי אדם ובהרס התשתיות האזרחיות, ועל ידי כך לאלץ אותו לנהל משא ומתן ממעמד של חולשה.

בצד המערכה הצבאית מתנהלת מערכה ערכית אידיאולוגית במישור של עיצוב התודעה, כאשר כל אחד מהצדדים היריבים מציג מסגור הפוך של משמעות המאבק. הנרטיב של המאבק מפי דוברי אוקראינה מדגיש את הלגיטימיות של קיומה כאומה עצמאית, נפרדת מרוסיה, שנהנית מהכרה בין־לאומית רחבה בזכותה להגדרה במסגרת מדינה עצמאית.

כלפי פנים מדגיש משטר זלנסקי את העוולות שגרם השלטון הרוסי במהלך שליטתו הממושכת באוקראינה, ומעל לכול את פשעי הסטליניזם ובראשם ההרעבה של השנים 1932–1933 שנגרמו בשל הקולקטיביזציה של החקלאות באוקראינה, ה"הולודומור", שמפורש כיום באוקראינה כפעולה מכוונת של רצח עם. כלפי אירופה והמערב מודגש כי רוסיה "מענישה" את אוקראינה רוסיה בשל בחירתה להתרחק מערכי האוטוקרטים והאנטי מערביים של השלטון הרוסי, ובחירתה בדגם שלטון הקרוב בערכי לדגם הדמוקרטי ליברלי של המערב. הנחישות האוקראינית להוסיף ולהילחם מוצגת כלפי מדינות המערב כבחירה ערכית בין המשך התפתחותה כחלק מהעולם הדמוקרטי־מערבי ובין השתעבדותה למרחב הרוסי.

רוסיה, מנגד, נותנת צידוק אידיאולוגי להחלטתה. על פי הנרטיב שלה, אוקראינה מובלת על ידי משטר בדלני, אנטי רוסי וניאו נאצי. במסמך שפרסם פוטין ערב המלחמה בשם "על האחדות ההיסטורית בין הרוסים והאוקראינים", הדגיש (ואחריו החרו החזיקו דוברי

הממשל והתקשורת), כי קיומה של אוקראינה כמדינה עצמאית הוא מלאכותי, וכי הרוסים והאוקראינים היו כאלף שנים עם אחד. העוינות שצמחה בשנים האחרונות בין רוסיה ואוקראינה היא תוצאה של מדיניות "הפרד ומשול" של המערב, הפועל לסכסך בין המדינות ולהשליט את ערכיו הזרים בליבת המרחב האתני-תרבותי הרוסי. על כן רוסיה היא הצד המתגונן. המלחמה באוקראינה, אליבא דרוסיה, היא תוצר של התפשטות דורסנית מערבית לתוך המרחב הרוסי. במישור העולמי, לפי תפיסתה, התנגדותה לתוקפנות של המערב אמורה להיות אות ומופת לאומות רבות אחרות בעולם. במאבק על התודעה נחלה רוסיה כישלון חרוץ במדינות מערב אירופה, ארצות הברית וברוב מדינות העולם החופשי. יתר על כן, הברוטליות של מהלכי המלחמה, הפגיעה העמוקה באוכלוסייה אזרחית ופשעי המלחמה בהיקף נרחב של הצבא הרוסי, ובמיוחד אלה שנעשו על ידי יחידות מיוחדות של שכירי חרב רוסים המאורגנים ב"קבוצת וגנר", חוללו זעזוע עמוק בדעת הקהל בעולם המערבי. בגיבויה התגייסו ארצות הברית, בריטניה, גרמניה, פולין והמדינות הבלטיות להגיש סיוע רחב, כלכלי וצבאי לאוקראינה. הנכונות של הדמוקרטיות המערביות לגבות את המאמץ המלחמתי האוקראיני בהיקף רחב וחסר תקדים הפתיע את רוסיה. גרמניה, למשל, מדינה שהייתה עד למלחמה קרובה יחסית לרוסיה, התנתקה כלכלית מתלותה במאגרי האנרגיה הרוסיים, והיא כיום ספקית אמצעי הלחימה השלישית בעולם לאוקראינה, לצד ארצות הברית ופולין בסכום הקרוב ל-2.5 מיליארד יורו. כמו כן, היא העבירה עד

כה סיוע כלכלי בשווי 13 מיליארד יורו לאוקראינה, נוסף על חלקה כסיוע במסגרת האיחוד האירופי. החל בינואר 2023 הוסר הטאבו על ייצוא מגרמניה לאוקראינה של טנקי ליאופרד 2, הדגם הנפוץ ביותר בנאט"ו.

אספקת הנשק, בצד הסיוע הכלכלי שבו מובילות ארצות הברית (בסך קרוב ל-80 מיליארד דולר), בריטניה וגרמניה, מאפשרות לאוקראינה אורך נשימה ויכולת לחדש את הציוד הצבאי נוכח השחיקה המתמדת בשדות הקרב, ולקיים רמה מסוימת של שירותים אזרחיים לאוכלוסייה הסובלת מפגיעה מתמשכת בתשתיות האזרחיות.

עם זאת, ההתגייסות לתמיכה מדינית, כלכלית וצבאית באוקראינה, היא תופעה שמתקיימת רק בקרב מדינות המערב. ברוב מדינות העולם היחס למלחמה מתאפיין במידה רבה של אדישות והעדר נכונות לסייע לה. הנרטיב שרוסיה משווקת, כי המלחמה היא תוצאה של אֶדְנֹת מערבית, מתקבל במידה רבה של אהדה בקרב ציבורים רחבים בארצות לא דמוקרטיות באסיה ובמזרח התיכון. כמה ממדינות אלה סובלות מהעיצומים הכלכליים שהוטלו על רוסיה, ומהימשכות המלחמה שהביאה להתייקרות במוצרי המזון, והן מביעות ביקורת על ההתעלמות המערבית מהפגיעה בהן. כמו כן, רבות מהן, בייחוד באסיה ובמזרח התיכון, אינן שותפות לאכיפת העיצומים הכלכליים על רוסיה.

ארצות הברית ובעלות בריתה, בצד ההתגייסות לחיזוק כוח העמידה של אוקראינה, פועלות גם לבצר ולהרחיב את נאט"ו. ב-4 באפריל

השנה הצטרפה פינלנד רשמית לברית, והגדילה את מספר החברות בה ל-31. הצטרפות פינלנד היא מכה לרוסיה, שהצהירה פעמים רבות בעבר כי תתנגד להתרחבות הנוכחות של נאט"ו עד לגבולותיה. עוד הצהירה כי תחזק את נוכחותה הצבאית לאורך גבולה המשותף מפינלנד, המשתרע על פני 1,540 קילומטרים, ושר ההגנה של רוסיה סרגיי שויגו הזהיר כי המהלך של נאט"ו רק מגביר את האפשרות של הסלמת הסכסוך באוקראינה. רוסיה אף אותתה כי יש אפשרות שתציב נשק גרעיני טקטי על אדמת בלארוס, כחלק מהמענה שלה להתפשטות נאט"ו.

המלחמה כבר בשנתה השנייה, ואוקראינה מעמידה מבחנים קשים בפני שני הצדדים למערכה. ארצות הברית והמערב מבססים את האסטרטגיה שלהם על בניית כושר העמידה האוקראיני לרמה שתאפשר לה אורך נשימה, ויכולת לשלול מרוסיה את ההכרעה הצבאית. רוסיה, מנגד, עושה מאמץ רב למצות את משאביה הדמוגרפיים העצומים באמצעות העמקת הגיוס של כוח האדם לצבא ולהפיק את הלקחים הנדרשים מכישלונותיה בשנה הראשונה למלחמה.

בתוך רוסיה מתחזקים המאפיינים הרודניים של משטר פוטין, המשתיק ביד ברזל כל גילוי ביקורת והתנגדות למלחמה. בה בעת נעשה מאמץ לגיוס תמיכה פנימית במלחמה תוך ליבוי רגשות של שנאה למערב, ומאמץ של המשטר לעורר הזדהות והתרפקות על עברה האימפריאלי של רוסיה. בכלל זה יש מתן לגיטימציה לשליטים שביטאו את הדחף האימפריאלי הרוסי כפטר הגדול ואף

סטלין. למשטר הרוסי ברור כי כישלון צורב באוקראינה יעיב על הלגיטימיות של המשטר מבית, ויקרין דימוי של חולשה כלפי חוץ. לפיכך, לפי שעה, נראה כי על אף הקשיים המבצעיים והמחיר הכבד באבדות והפגיעה בכלכלה, משטר פוטין נחוש להתמיד במלחמה עד להשגת הישג מהותי שיצדיק את היציאה אליה.

המלחמה באוקראינה והחרפת היריבות הבינמעצמתית

הדיה של המלחמה באוקראינה מורגשים ברחבי העולם, אך דומה שנוסף על השפעותיה הברורות בזירה האירופית, הן מובהקות יותר במרחב של מזרח אסיה, באזור החיכוך בין סין וארצות הברית, ובמזרח התיכון בעיקר במרחב שאיראן מבקשת לבסס בו את ההגמוניה האזורית שלה.

בעשור האחרון של המאה ה-20, בעקבות קריסתה של ברית המועצות והתפוררות האיום הסובייטי, היו משקיפים שניבאו עידן ממושך של "פאקס אמריקנה" – ניצחון מוחלט על סדר העולם שמוביל המחנה הקפיטליסטי-דמוקרטי בהנהגת ארצות הברית שישלוט בניהול הסדר העולמי. הפילוסוף האמריקני פרנסיס פוקויאמה אף טען כי להערכתו העולם ניצב בפתחו של "קץ ההיסטוריה".

כבר היום ניתן לקבוע כי העידן של הובלה אמריקנית את הסדר העולמי, כמעט ללא תחרות מגורמים שווי ערך ברמה המעצמתית, הגיע לקיצו. ארצות הברית ניצבת בזירה האירופית בפני האתגר של המדיניות הניאוראימפריאלית הרוסית, ובאסיה בפני אתגר מהותי

אף יותר – חתירתה של סין לקבוע לעצמה מעמד מוביל במרחב המזרח אסיאתי, תוך מימוש כוונתה לשלוט, הלכה למעשה, במרחב העצום של ים סין הדרומית.

מדיניותה של סין מאיימת על ביטחונן הלאומי של טייוואן, יפן, וייטנאם, הפיליפינים ומלזיה. מהלכיה של האסטרטגיה הסינית ויעדיה חורגים מהמסגרת של סקירה זו. עם זאת, לניתוח השפעת המלחמה באוקראינה על הסדר העולמי יש לבחון את מהלכי ההתקרבות בין סין ובין רוסיה על רקע המלחמה. בפועל, נוכח מהלכי הבלימה בהובלת ארצות הברית כוננו סין ורוסיה חזית משותפת שחיציה מופנים בעיקר אל עבר ארצות הברית. סין אף מנצלת את ההישאבות של האמריקנים לזירה האירופית, כדי להמחיש את יכולתה לאיים על בעלות בריתה של ארצות הברית במרחב ים סין המזרחי והדרומי – ובראשן טייוואן ויפן. סין פיצתה את רוסיה על אובדן שווקיה בגרמניה ובמערב אירופה, כאשר הפכה ליעד עיקרי של ייצוא האנרגיה מרוסיה. שתיהן עברו לנהל את המסחר ביניהן ביורו, ברובלים וביואן, תוך הפגנת נחישותן להשתחרר מהתלות של הסחר הבינלאומי במטבע האמריקני.

בצד הפיצוי הכלכלי שניתן לרוסיה תוך נטרול מנופי ההשפעה האמריקנים, מעניקה סין גיבוי מדיני לפוטיין. מכלול מהלכיה הן בזירה הקרובה אליה (ובכלל זה תמרון צבאי חריג בהיקפו מול טייוואן) והן בזירה הבינלאומית, מבטא כבר היום את הפיחות המשמעותי של ההובלה האמריקנית בעיצוב הסדר העולמי.

היחלשות ההשפעה האמריקנית מורגשת בימים אלה המיוחד במזרח התיכון. מנופי הכוח וההשפעה האמריקנית על מדינות שהיו בעבר בעלות בריתה המסורתיות – ערב הסעודית ומצרים – הלכו ונשחקו. בעוד ארצות הברית מצמצמת את מעורבותה באזור, ממלאת סין את החלל הריק שהותירה. ביטוי פומבי להגברת המעורבות הסינית במפרץ הפרסי היה ביקורו של נשיא סין, שי ג'ינפינג, בריאד.

מאחורי הקלעים פעלה סין במרץ לחולל פיוס בין ערב הסעודית ואיראן. בעקבות ההודעה בחודש מרס על הפיוס, מתחולל תהליך הידברות בין שרי החוץ של המדינות המנוהל כולו בחסות סינית. ב-5 באפריל, במהלך פגישה בבייג'ין, חתמו שרי החוץ של שתי המדינות על הצהרה משותפת הכוללת חידוש ההסכם מ-2001 שכולל שיתוף פעולה ביטחוני ביניהן. כמו כן הצהירו כי יפעלו לקדם את הביטחון האזורי. ארצות הברית ממודרת לחלוטין מתהליך זה, וההשפעה הסינית במפרץ הפרסי, אזור חיוני לאינטרסים של המערב, מעידה שוב על השחיקה בהשפעה האמריקנית במפרץ הפרסי.

איראן, המנצלת את שחיקת ההשפעה האמריקנית באזור לקידום אינטרסיה בעולם הערבי ובמפרץ הפרסי, נמצאת על רקע המלחמה בעמדה נוחה מבעבר גם ביחסיה עם רוסיה. היא נענתה לבקשותיה של רוסיה לרכוש ממנה חימוש חדיש שיקדם את השחיקה של הצבא והתשתיות באוקראינה, ומספקת לרוסיה אלפי כטמ"מים מתאבדים. המיצוב של איראן בעמדה משופרת, כאשר היא נהנית

מגיבוי רוסי וסיני וניצבת מול החלשת ההרתעה האמריקנית, מיתרגמת כבר עתה להגברת העימות של איראן ועושי דברה, חזבאללה, חמאס והג'האד האסלאמי הפלסטיני, עם ישראל. באיראן יש ציפייה כי הברית עם רוסיה אף תניב בעתיד שדרוג משמעותי של יכולותיה הצבאיות, באמצעות מערכות הגנה אוויריות ומטוסי קרב מתקדמים מתוצרת רוסיה.

סיכום

לתוצאות המערכה המתנהלת עתה באוקראינה תהיה השפעה רבה על עיצוב הסדר העולמי בעשור השלישי של המאה ה-21. רק לפני שני עשורים, בשנת 2003, התכנסו מנהיגי אירופה בעיר פטרסבורג ברוסיה לציון 300 שנים לייסוד העיר. במהלך הכינוס אמר פוטין: "הפסגה היום נערכת בעיר האירופית ביותר מבין עריה של רוסיה. בייחוד פה, בפטרסבורג, ניכר בבירור שרוסיה – הן מבחינה היסטורית והן מבחינה תרבותית, היא חלק בלתי נפרד מאירופה". בעת שנאמרו הדברים הללו הם התקבלו על ידי מנהיגי אירופה כהצהרת כוונות של מנהיג צעיר ודינמי, אשר לאחר כעשור של התוהו הבוהו והשקיעה שאפיינו את שלטונו של ילצין, פועל לשיקום המדינה הרוסית ומכווין אותה להשתלבות בסדר האירופי. הפלישה הרוסית לאוקראינה סתמה את הגולל על האפשרות שרוסיה, תחת שלטון פוטין, תהיה חלק מהסדר האירופי. מדינות אירופה משליכות היום את יהבן על נאט"ו כבסיס לבלימת התפשטות רוסיה מערבה, ורובן רואות בה את הניגוד הגמור

לערכים שהחברה המערבית מקדשת. רוסיה היא איום צבאי על מדינות אירופה, כאשר החשש מודגש במיוחד בקו הראשון של המדינות שהשתחררו מעולה וקשרו את גורלן בנאט"ו ובאיחוד האירופי.

ברוסיה עצמה מעמיקה השליטה הרודנית של המשטר, תוך הפרה שיטתית של זכויות האזרח – ובראשן חופש הביטוי והשלטת פיקוח הדוק על האוכלוסייה. רוסיה אף מערערת את הבסיס ההסכמי בינה ובין המערב בתחום הנשק הגרעיני, ומאיימת להציב נשק גרעיני טקטי בבלארוס על גבולה של פולין, החברה בנאט"ו. בה בעת רוסיה נדחקת יותר ויותר להישען על סין, וניכרת העמקה של התלות הכלכלית והמדינית בה במערכת הבין-לאומית. הציר הסיני-רוסי מורכב משני משטרים אוטוקרטיים העוינים את ארצות הברית וחותרים לשינוי מאזן הכוחות העולמי, בדרך שתשלול מארצות הברית את מעמדה כמעצמה המובילה. לא יפלא אפוא שנשיא איראן אבראהים ראיסי הביע תקווה בדברים שאמר לנשיא סוריה בשאר אל-אסד ב־8 באפריל השנה, כי "הסדר העולמי משתנה לטובת הציר שלנו ולהיחלשות המערב".

בשלב זה מוקדם להעריך כיצד תסתיים המלחמה באוקראינה. כבר עתה ניתן לקבוע כי מדובר בטרגדיה אנושית בממדים כבירים – מיליוני אזרחים נעקרו מבתיהם, אבדות שני הצדדים עברו את מאה אלף ההרוגים (הגם ששני הצדדים מסתירים את היקפן המדויק) ולאוקראינה נגרם נזק חומרי הנאמד במאות מיליארדי דולרים. ביום

שבו תסתיים המלחמה תימשך משימת שיקומה של אוקראינה שנים רבות.

בראשית המאה ה-20 הייתה אוקראינה מקום מושבם של למעלה ממיליון יהודים. לפני כ-80 שנים כתב המשורר שאול טשרניחובסקי, יליד אוקראינה, שיר פרידה מן העולם לאחר שחלה החמרה במחלת הסרטן שלקה בה. השיר "כוכבי שמיים רחוקים", שנושא את התאריך והמקום של כתיבתו – ירושלים, אלול תש"ג – התפרסם כחודשיים לפני מותו. בבית השלישי של השיר העוקב אחרי תחנות חייו כתב טשרניחובסקי, בחיבה ובהתרפקות על נופי ארץ הולדתו וערש ילדותו – אוקראינה.

כוכבי ערבות אוקראינה: כוכבים כה יפים עצובים!

כוכבי מרחביה ירוקה, שלמה כה נוגים עצובים?

אחרי תיאור נופיה של ארץ אוקראינה, הפורייה, על שדות הדגן שלה, המחוננים בברכה משולשת: ברכת גשמים וברכת מחרשה ומגל של פלד;

טשרניחובסקי חתם את הבית בתיאור הבא של גורלה של ארץ הולדתו:

פעם מרחביה ללא גבול ותחום אין מסגרת לפרא,

קרקע קרבות איתנים, שדה טבח האדם באדם.

עד שיבשו דמי אחת – נגרים דמי אמה אחרת,

טרם רותה הקמה האחת – השניה כבר צמאה.

אכן, על אדמת אוקראינה הקוויה בדם, הולכת ומתעצבת המציאות של הסדר העולמי החדש, והשפעותיה של מציאות זו יורגשו היטב גם באזורנו.